

E 143/18/4.

ÚJSZÖVETSÉGI FÜZETEK

SZERKESZTI ÉS KIADJA: Dr. ERDŐS KÁROLY
EGYETEMI NY. R. TANÁR, DEBRECEN, EGYETEM.

4. FÜZET

1938

TARTALOM: Komjáthy Benedek zárójelei és synonymjai 65—71. I. —
Sajtóhiba igazítás 71. I. — Pótlás 71. I.

Komjáthy Benedek zárójelei és synonymjai

Komjáthy¹⁾ bibliafordításával és a vele kapcsolatos kérdésekkel sokan foglalkoztak.²⁾ A különböző problémákat mellőzve, én a zárójeleiről és az ezekkel vonatkozásban levő synonymjairól óhajtok

¹⁾ Így írom a nevét, mert az ajánlásában írt Comyathy mai helyes átírásának ezt tartom, *Szilády* Áron is így használja.

²⁾ *Toldy F.*, A magyar nemzeti irodalom története Pest 1868, 34. I. *Fraknói V.*, A legrégibb magyar nyomtatvány (Magyar Könyvszemle 1879. 169-180 II.) — *Epistolae Pauli lingua Hungarica donatae*. Az zenth Paal leueley magyar nyeluen. Facsimile kiadás Budapest 1883. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta *Szilády* Áron. — *Jacobi Gy.*, Komjáthy Benedek, Sz. Pál levelei' (Magyar Nyelvőr 1889. Hat közlemény). — *Bodnár Zs.*, A magyar irodalom története Budapest 1891. I. 117-118. I. — *Rupp K.*, Komjáti Benedek és Erasmus (Egyetemes Philologiai Közlöny 1895. 691-700. II.) Ugyanez a közlemény *Rupp K.*, Tanulmányok a XVI-ik század vallásirodalmából című könyvében. Budapest 1898. 5-17. II. — *Beöthy Zs.*, A magyar irodalom története Budapest 1896. I. 158-159. II. — *Horváth C.*, A régi magyar irodalom története Budapest 1899. 400-402. II. — *Trócsányi Zoltán*, „Zenth Paal leueley“ nyelvéről (Magyar Nyelv 1908. 406-410. II.) — *Viski K.*, Komjáti Benedek nem bibliafordító (Magyar Nyelvőr 1910. 97-107, 145-155 II. Különlennyomatban „Régi szentírásfordítók“ címmel a Nyelvészeti Füzetek 61. száma Budapest 1910. — *Trócsányi Z.*, Komjáthy Benedek becsülete (Magyar Nyelv 1910. 254-259. II.) — *Trócsányi Z.*, A murmellius-féle Lexicon magyar tolmácsolásáról (Magyar Nyelv 1911. 364-366. II. és az ott említett irodalom.) — *Farkas Gy.*, A Döbrentei Codex és Komjáthy Benedek (Magyar Nyelv 1914. 225-227. II.) — *Szerecz A. I.*, Kódexeink párhuzamos szentírási töredékei Budapest 1916. — *Mészöly G.*, Legrégibb bibliafordítóinkról (Magyar Nyelv 1917. Ide tartozik a 75-77. II.) — *Harsányi I.*, Erasmus és Komjáthy (Egyetemes Philologiai Közlöny 1925. 154-157. II.) — *Harsányi I.*, A magyar biblia. Budapest 1927. 16-20. II. — *K. P.*, A XVI. századi magyar nyelvű nyomtatványok kiállítása Krakkóban (Magyar Nyelv 1929. 62k I.) *Pintér J.*, magyar irodalomtörténete. Budapest 1930. I. 673-676. II. — *Trócsányi Z.*, A XVI. század magyar bibliafordítói (Protestáns Szemle 1937. 517-527. II.) *Pintér J.*, A magyar irodalom története Budapest 1933. I. 125-127. II.

Ára 40 fillér.

írni, mert hiszen Komjáthy fordításában épp ezek a jegyek legjellegzetesebbek. Róluk az érdemes fordító az ajánlásában (15. és stb. l.) a következőket írja: „az zenth Paal epistolaiban gyakorta valo parenthesesist kyt laach, nehezszyget es bantast thieneked ny thegyen,... de nagyobb es tellyesb és kwnyueb¹⁾ ertelemnek okaert egy dyak zooth keth, a vagy három magyar zoval ky ielentettwnk, es nihol nihol mew magunktules yob ertelemert egy verset az vagy felet nehol twbetes hozza attunk, kyket hogy az zent Paal irasatul meg esmerynek, ket fel holdual () kyt parenthesesnek hyuonk be rekeztwnk.“²⁾

E sorok nyomán valóban igen sokan szemére vetik Komjáthy-nak azt a sok „nehezszyget“, amelyet a zárójelei okoznak. Most azonban nem erről a nehézségről, hanem a zárójelek jelentőségéről kívánok írni; minthogy azonban az egész fordítás felölelése olyan terjedelmű lenne, amely meghaladná az itt rendelkezésemre álló teret, instar omnium csak a Galatához írt (az Galatasoknak yrth) levelet veszem tárgyalás alá.³⁾

I. A zárójelek. A Galatához írott levélben 229 ízben található zárójel, valójában azonban Komjáthy csak 227 ízben használt *effélét*, mert a 252₁₇-ben Cyud- előtt és 269₁₀-ben Imees- előtt kétségszerűen sajtóhibából eredt a (jel.⁴⁾ E 227 zárójeles helyre értette Komjáthy azt, hogy a Pál apostol szövegéhez „hozzáattunk, kyket, hogy meg esmerynek, ket fel holdual () be rekesztettwnk.

A) A 227 zárójel közül 59 esetben olyan szavakat tett a zárójelbe Komjáthy, amely szavak *magyarázat* jellegével bírnak⁵⁾: 252₁ 253₁₁ 254_{13 15} 255₁₉ 256_{12 14 20 24} 257_{1 9 16 22 24} 258₁₀ 259_{1 17 22} 260_{1 15} 261_{15 20 22} 262_{7 20 24} 263_{3 18} 264_{1 5 18} 265_{2 10 14 15} 266_{1 8 12} 267_{2 19 21 23} 268_{15 16 25} 269_{17 24} 270_{4 6 16 23 24} 271₂ 272₁₀ 273₁₂ 274_{18 22} 275₃

B) A zárójel között 140 esetben olyan synonymokat találunk, amelyekről annyi állapítható meg, hogy *egyéni eredetű synonymok*: 252_{4 9 13 20 21 24} 253_{4 8 14 19 21 24} 254_{1 4 5 7 14} 255_{1 4 11 20} 256_{7 11 15 16 18}

¹⁾ Dőlt w-vel jelzem azt a w-t, amely felett Komjáthynál e betű is van

²⁾ A synonymoknak a magyar bibliafordításokban való és Komjáthy megjelölő használatáról l. Mészöly G. i. m. 71-74. ll.

³⁾ A továbbiakban a lap számát egész számmal, a sor számát melléttét törtszámmal jelzem. A bibliai rész (capitulum) és vers jelzésénél hasonlóképen járok el. A kettő nem téveszthető össze, mert a lapszám 252-vel kezdődik, a rész pedig 6-tal végződik.

⁴⁾ Az 1883-ban megjelent facsimile kiadás és bizonynyal az eredeti szerint is a) *elmaradt a) jel* tizennégy szó után: 252₂₀ által, 254₁₃ nepek, 254₁₅ hasonlam, 255₂₂ kyaltkuppen, 259₂₂ halalth, 262₃ lenny, 263₁ aldasunkoth, 266₇ czelekettem, 267₂₄ fogadas, 270₆ béli, 270₃ lestek, 270₂₅-knak, 272₃ cyelekednek, 273₂₀ rothadatossagoth; b) *elmaradt a (jel* egy ízben: 271₂₀ perles előtt; c) sajtóhibából betették a) jelet három ízben: 262₁₉ iovahagyatattath, 267₂₄ myath, 270₆ testath után. Mindezek a helyek beleszámitanak a 227 teljes zárójeles számba, mivel ez elmaradt, vagy betett félzárójel másik fele ott van a helyén.

⁵⁾ A felső törtszám azt je'enti, hogy abban a sorban két, hasonló jellegű zárójel van.

19 21 23 257_{15 18} 258_{2 4 6 7 9 15 17 23} 259_{2 4 7 9 20} 260_{1 2 8 9 10 13 19 20 21} 261_{5 24}
 262_{2 3 5 9 10 13 14 18 23 24} 263_{5 7 13 16 20 25} 264_{12 20 21 22} 265_{7 11 19 20 25} 266_{1 4}
 7 16 21 25 267_{7 9 10 20 24 25} 268_{3 6 12 14 15 18} 269_{7 12 21 23} 270_{3 7 14 15 18 20}
 271_{3 5 7 9 12 15 18 19 20} 272_{3 6 12 21} 273_{5 6 9 10 11 16 20 22 25} 274_{3 16} 275₂

C) Van még 28 zárójeles hely, amelyekről azonban később (III. C alatt) fogok szólni.

II. Meg kell állapítanunk, hogy nemcsak 227 helyen „adott hozzá” Komjáthy „zent Paal irasa”-hoz, mert ezeken kívül még 110 olyan hely mutatható ki, ahol a zárójel helyén való lett volna. Ezek közül:

A) 71 hely olyan, amely pótlás, vagy magyarázat számba vehető: 252₁₇ legyen, 252₁₉ az igaz hytre, 252₂₄ 258₂₂ 259₁₃ 264₁₀ 267₁₀ 272₉ 273₁ 274₈ Iesus, 253₂₂ 255_{2 13} vr, 253₂₅ 254₉ 256₁₇ 259_{11 15 18} 261₃ 262₁₉ 263_{3 10 11} 265_{6 13 20 23 24} 273₁₆ 274₂₅ elw, 254₂₅ 255₁₇ 256₂₅ 257_{3 7 11 17 23} 260_{10 12 18} 261₂ 262₃ 263₁₅ 269₁ 273₂₀ senth, 254₂₅ 274₁₃ Christus, 258₁₄ 259₁₉ 260₈ 269₁₃ Moyses, Moyses, 259₂₁ azerth, 260₁₃ 269₁₈ 273₁₃ 274₂ kerestien, kereztyeny, kereztien, 272₇ kerestien hyth, 260₁₇ es, 262₂₁ az Abraham ikeret-henek, 263₂₂ oktato, tanoyto io vth, dologh mutatonk, 265₁ negy elletw, 267₆ emberth, 268₄ meel hegy, Arabiabeli nyeluen, 270₂ bi-zon, 270₇ Isten, 270₁₉ az ty állapotofogbol, 271₁₄ lelek által, 275₅ malastya, 275₆ Legyen ez keppen.

B) 30 hely olyan, amelyet, hasonló jellegénél fogva, itt is egyéni eredetű synonymok-nak nevezek: 253₉ el vezet, 255₇ gywle-kezetynnek, 255₁₀ neha; 256₁ futosnek, 257₂₀ feddeteteth, 258₁₂ elwt-te; 259₂ akarunk, 259₁₅ által, 260₁₂ bolondok, 261₈ hyuw, 261₉ va-lamenyen, 261₂₁ zabadoitoth, 262₄ fogadasath, 262₅ ember cyak, 262₁₅ egyfelwl, 263₂ fogadasbol, 263₈ zerezteteth, 264₂₃ mykoron, 265₄ my helen, 266₁₇ befogattatok, 267₂₅ mellyek, 268₁₀ mynd, 268₁₂ vigagy, 268₂₃ solgaloleanth, 270₁₃ predicalom, 270₁₇ bantasa, 272₂ ezeketh, es, 273₁₂ kwzswicze, 273₂₄ alkolmatos idwben, 274₂₂ lynnya, zabas, tanoitas.

C) Van még 9 olyan hely, amelyekről mindjárt, külön (III. C) fogok szólni.

III. Komjáthy nem említi, hogy miféle latin szöveg után fordított, de a vele foglalkozó eddigi irodalom szerint Erasmus latin fordítását használta.

A) Bár ez elfogadott és nem vitatott tény, mégis szükségesnek látom ezt éppen a Galatákhoz írt levél szövegéből igazolni:

a) 1₆ (252₁₇kk) Cyudalkozom rayta, hogy a Christustol, ky tyteketh hyuoth az igaz hytre malasth miath (altal); E¹): Miror quod à Christo qui vocavit vos per gratiam; V¹): Miror quod sic tam cito transferimini ab eo, qui vos vocavit in gratiam Christi.

1) E= Erasmus fordítása, V= Vulgata szövege.

b) 1₈ (253₁) predicallana; *E*: praedicaverit; *V*: evangelizet.
 c) 1₁₁ (253₁₈) predicaltatoth; *E*: praedicatum est; *V*: evangelizatum est.

d) 1₁₆ (254₁₄) conferralam; *E*: contuli; *V*: acquievi.

e) 3₅ (260₂₃) tezye asth? *E*: id facit, aminek nincs megfelelője a Vulgataban.

f) 3₈ (261₄) leghelwzwr iv vygh dolgoth wzene; *E*: prius rem laetam nunciavit; *V*: praenunciavit.

g) 3₁₂ (261₁₉) az mely ember; *E*: qui... homo; *V*: qui.

h) 3₄ (262₁) hogy az poganyokra iwne az Abrahamnak aldomasa; *E*: ut in Gentes benedictio Abrahae veniret; *V*: ut in Gentibus benedictio Abrahae fieret.

i) 3₁₇ (262₁₉) Istentwl Christushoz; *E*: à Deo erga Christum; *V*: a Deo.

j) 3₂₆ (264₃) azerth hogy az Iesus Christusba hyttetek; *E*: eo quod credidistis Christo Jesu; *V*: per fidem, quae est in Christo Jesu.

k) 4₇ (265₁₇) nem vagy solga; *E*: non es servus; *V*: non est servus.

l) 4₂₆ (268₁₀) Ky mynnyaian mynd mynèkwk anyank; *E*: quae est mater omnium nostrum; *V*: quae est mater nostra.

m) 5₁ (269_{4kk}) Annakokaerth az zabadsagba, kyuel mynketh az Christus Iesus megh zabadoytoth, allyatok, es ismeglen az solgalathnak igaiaba, (wnsegebe) be ne kwteleztessetek; *E*: In libertate igitur qua Christus nos liberavit, state, et ne rursus jugo servitutis implicemini; *V*: State, et nolite iterum jugo servitutis contineri.

B) Ezek után (III. A) az Erasmus fordításra utaló kétségtelenül bizonyító helyek után nem lehet a Vulgátának alapszövegűl való használata mellett érvelni azzal a vézna argumentummal, hogy a III. A b) és c)-ben említett esetek ellenére 1₂₃-ban (255₁₀-ben) hyrdety szó olvasható, megfelelőleg a Vulgata evangelizát szavának, szemben Erasmus praedicat szavával. Ez a vékonyka fonal azonban elvezet annak a kérdésnek a felvetésére, hogy *használta-e egyáltalán Komjáthy a Vulgátát?*

C) Az I. C és II. C alá 28+9=37 *synonymot* csoportosítottam. Ezeknek a synonymoknak az a nagy jelentőségük, hogy *közfűlök az egyik az erasmusi, a másik a Vulgata-beli latin szövegnek a fordítása.*

1) 1₄ (252₁₄) gonos, *E*: malo; (nyaualyas, alnok) *V*: nequam.

2) 1₈ (253₂) anal egyebeth, *V*: praeterquam; 253₃ (anakkywle) *E*: praeter id.

3) 1₁₃ (254₁) dulom, *V*: expugnabam; 254₂ (puztoytom) *E*: depopulabar.

4) 1₁₄ (254₆) elenktwl, *E*: majoribus; 254₇ zwleynktwl, *V*: paternarum.

5) 1₂₂ (255₅) semelyem zerent, *E*: iuxta faciem; 255₆ (arczaual) *V*: facie.

6) 1_{23} (255₈) *hyr vala w nal ok*, *E*: rumor apud illos erat; (hallottak vala ezth) *V*: auditum habebant.

7) 1_{23} (255₄₁) *regenten*, *E*: quondam; (nehaneha) *V*: aliquando.

8) 1_{34} (255₁₂) *dicywytyk*, *E*: glorificabant; *felmagasztalyak*, *V*: clarificabant.

9) 2_3 (255₂₂) *tytkon*, *E*: privatim; (*kyualtkeppen*) *V*: seorsum.

10) 2_3 (255₂₃) *beczwbe*, *E*: in precione; (*tistessegbe*, *ielessek*) *V*: aliquid esse.

11) 2_3 (256₃) *gwrwg*, *E*: Graecus; *pogan*, *V*: Gentilis.

12) 2_4 (256₉) *kesereytenenek*, *E*: adigerent; (*vonnanak*) *V*: redigerent.

13) 2_8 (257₂) *erws volth*, *E*: efficax fuit; (257₃) *czelekedwth* *V*: operatus est.

14) 2_8 (257₄) (*erws volt hatalmas volth*) *E*: efficax fuit; (257₅) *czelekedeth*, *V*: operatus est.

15) 2_{11} (257₁₈) *nyluan*, *E*: palam; (257₁₉) (*semíwl sembe*) *V*: in faciem.

16) 2_{14} (258₉) (*Egyenes*) *V*: recte; *ygaz labual*, *E*: recte pede.

17) 2_{16} (258₂₀) (*hyzwk*) *V*: credimus; (*hyttwnk*) *E*: credidimus.

18) 2_{16} (258₂₁) *megh igazoitassunk*, *V*: iustificemur; (258₂₂) (*igazoitathnak*) *E*: justificaremur.

19) 2_{21} (259₁₂) *nem vtalom*, *E*: non aspernor; (*hatranem vetem*, *V*: non abjicio.

20) 3_3 (260₁₁) *hitnek hallasabol*, *V*: ex auditu fidei; (*prydicalasabolee*) *E*: ex praedicatione.

21) 3_4 (260₁₇) *hyiaba* *E*: frustra; (*okanalkwl*) *V*: sine causa.

22) 3_5 (260₁₈) *zolgaltath*, *E*: subministrat; *aad*, *V*: tribuit.

23) 3_5 (260₂₂) *hitnek hallasabol*, *V*: ex auditu fidei; (*predicalasabol*, *E*: ex praedicatione.

24) 3_{10} (261₁₀) *atoknak alatta vадnak*, *V*: sub maledicto sunt; (*meg atkozásnak kőtelebe*) *vadnak*, *E*: execrationi sunt obnoxii.

25) 3_{11} (261₁₈) *eel* *V*: vivit; (*eelendw*) *E*: vivet.

26) 4_3 (264₂₄) *germekek*, *E*: pueri; (*kychynek*) *V*: parvuli.

27) 4_{15} (266₁₉) *Mely ennekokaerth*, *E*: Quae est igitur; (266₂₀) (*Shol vagyon*) *V*: Ubi est.

28) 4_2 (267₁₃) (*meg haborodoth zyww*) *V*: confundor; (267₁₄) *tanacynalkwl vagyok*, *swkws*, *E*: consilii inops sum.

29) 4_{25} (268₆) *hataros*, *E*: confinis; (268₇) (*rokonkwzel valo*) *V*: coniunctus.

30) 5_4 (269₁₄) *Christustol ky estetek*, *V*: Evacuati estis a Christo; (*az Christus tineknek nem swksegh volt*, *hyaba volt*) *E*: Christus vobis factus est otiosus.

31) 5₁₀ (270₈) semmyt egiebeth nem erthetek, *V*: nihil aliud sapietis; (270₉) (ertendwk, nem lestek) *E*: sensuri sitis.

32) 5₁₃ (270₂₁) hyuattattattatok, *E*: vocati fuistis; (hyuatalosok vattok) *V*: vocati estis

33) 5₁₄ (271₁) egy igebe, *E*: in uno verbo; (bezedbe) *V*: sermone.

34) 5₁₅ (271₅) esytek, *V*: comeditis; (benyelitek) *E*: devoratis.

35) 6₁ (272₁₉) wioyczatok, *E*: instaurate; (tanoiczatok) *V*: instruite.

36) 6₉ (273₂₂) faragyunk, *E*: defatigemur; (273₂₃) fogyatkozunk, *V*: deficiamus.

37) 6₁₁ (274₃) meny, *E*: quanta; (274₄) meel naagy *V*: qualibus.

Ezek a szembeszökő egyezések nem lehetnek véletlenségek még akkor sem, ha a Vulgata szövegével való egyezést úgy gondolnók, hogy Komjáthy nem a Vulgátát, de valami Vulgataból fordított magyar kódexeket használt volna. Ez a feltevés a jelenleg ismert kódexeink szerint nem állhat meg, mert közelebbről a Galatához írt levelet illetőleg sem a Döbrentei-, sem az Érdy-kódexszel nem mutatható ki bensőbb kapcsolat a tárgyi (a bibliai szöveg alapján álló) egyezésen kívül. Még a Virginia-kódexszel látszik valami hasonlóság (v. ö. 274₁₈—275₈ és Virginia-kódex Nyelvemléktár III. 329.), de ez az egyetlen hely nem tekinthető kellő támpontnak.

Ha az eddig ismert kódexeinkkel való kapcsolata nem igazolható is Komjáthynak, mindamellett a felsorolt 37 synonymból következtethetünk arra, hogy a fordító többi synonymjának, vagy azok egy részének mégis lehetett valami, — előttünk eleddig ismeretlen — forrása.

Komjáthy tehát a maga munkáját odaadó gonddal készítette, nem másolt, hanem Erasmust, a Vulgátát és más forrásokat is egyeztetett. S ha netán némelyek tulzásnak tartják az ajánlás 11. lapján olvasható ama szavait, hogy „sook senth magyarazo doctorokth oluastam“, mindamellett az itt említett előzmények után igazságtalanság ezt a mondását „orcátlan hazudozás“-nak és őt magát „hencegő theologus“-nak nevezni.¹⁾

1931-ben Chicagóban megjelent egy *New Analytical Indexed Bible* c. biblia, amelynek kiadói különös értékként hirdették, hogy benne az egész angol nyelvű világban elfogadott fordítás (*Authorized Version*) mellett, ahol szükségesnek látták betették az amerikai átnézett kiadás (*American Revised Version*) fordítását is helyesbítésül és megvilágosításul.

¹⁾ Horváth Cyrill, A régi magyar irodalom története 402. 1.

1934 és 1935-ben jelent meg két kötetben Wilhelm Michaelis baseli egyetemi tanárnak újszövetség fordítása (*Das Neue Testament*) úgy, hogy ahol a fordító a szöveg megértése végett jónak látta, zárójelben hozzáadott néhány megvilágosító szót, vagy szavakat. Ezt a munkát nagy elismeréssel fogadták.

Ime a New Analytical Indexed Bible előnyét az erasmusi fordítás és a Vulgata egybevetésével, a Michaelis megvilágosító szavait pedig az *egyéni eredetű* synonymjaival már 1533-ban alkalmazta Komjáthy Az Zenth Paal Leueley-ben. A magyar fordító tehát négyszáz évvel előzte meg ezzel a módszerével a külföldieket. Vajjon mennyi időnek kell még eltelnie, hogy ismét egy új magyar tudós lépjen e téren a nyomába?

ERDŐS KÁROLY.

Sajtóhiba igazítás. Az Újszövetségi Füzetek 64. lapján a *Pótlás* után ezt kell olvasni: Az I. füzet 5. lapjának 41. sora után...

Pótlás. Az I. füzet 7. lapjának 20. sorával záródott felsorolás kiegészítéséül megemlítem, hogy a Brit és Külföldi Bibliatársulat 1936-ban még adott ki egy *másik próbafüzetet*, amely az Exodus-szal kezdődik és a Birák könyvével végződik.

1937-ben Budapesten megjelent *Dr. Gáspár Pál Jézus élete* című műve, amely az evangéliomokat egybeszerkesztve és az ACs 15 első fejezetét tartalmazza önálló szöveggel.

1938-ban tavasszal megjelent 16° alakban *Máté evangélioma* és *Salamon példabeszédei* újabb revízióban. Ugyancsak 1938-ban megjelent a teljes szentírás kis 8° alakban új revízióban. A kiadványban nincsen jelölve, hogy az ószövetség revizora *Czeglédy Sándor*, az újszövetségé *D. Raffay Sándor*.